

ŞƏHRİYARIN FARSDİLLİ “DİVAN”INDA TƏKRARIN FUNKSIONAL MÖVQEYİ

Adilə FƏRGÜZADOVA

*Bakı Dövlət Universiteti,**Şərşünaslıq fakültəsinin dissertantı**E-mail: adile.farguzadova@mail.ru**ORCID: <http://orcid.org/0009-0001-1692-6284>**Daxilolma tarixi: 19.09.2025**Düzəliş tarixi: 22.10.2025**Nəşrə təsdiq tarixi: 30.10.2025*

XÜLASƏ

Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar klassik poeziyada təkrarın funksional imkanlarından son dərəcə ustalıqla istifadə edən nadir sənətkarlardandır. Onun poetik irsində təkrar sadəcə formaca deyil, məzmunca da çoxqatlı və çoxfunksiyalı şəkildə təqdim olunur. Belə ki, Şəhriyarın qəzəllərində rast gəlinən təkrarlar eyni anda bir neçə poetik funksiyaları daşımaq gücünə malikdir. Bu, şairin həm estetik zövqünün, həm də bədii ustalığının bariz nümunəsidir. Şəhriyarın “Divan”ındakı lirika zəngin poetik vasitələrlə, xüsusilə də leksik təkrarlarla müşayiət olunur. Bu təkrarlar yalnız poetik ahəng və ritm yaratmaq məqsədi daşımır, eyni zamanda emosional yükü artırmaq və mənanı dərinləşdirmək baxımından da mühüm funksiyaya malikdir. Əgər bir çox klassik şairlərdə təkrar əsasən ritmik struktur və ahəngin təmin olunması məqsədi daşıyarsa, Şəhriyar yaradıcılığında bu vasitə eyni zamanda həm emosional yüklənmənin artırılması, həm də əsas ideyanın vurğulanması, simvolik məna qatlarının açılması, metaforik dərinliyin gücləndirilməsi, bədii təsvirin gücləndirilməsi kimi funksiyaları da icra edir. Məsələn, bir beytdə işlənən bir söz həm leksik təkrar, həm semantik vurğu, həm də emosional təsir yaratmaq funksiyalarını yerinə yetirə bilir. Bu hal, təkrarın klassik poetik fiqur olmaqla yanaşı, mətnin daxili strukturunun formalaşmasında və oxucu ilə əlaqənin emosional səviyyədə qurulmasında nə qədər mühüm yer tutduğunu göstərir. Şəhriyarın poeziyasında təkrar yalnız poetik bəzək və ya ritmik vasitə deyil, çoxsəviyyəli funksional yüklə poetik sistemin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Bu da onu digər şairlərdən fərqləndirən mühüm sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən biridir.

Açar sözlər: Şəhriyar, Divan, təkrar, funksiya, leksik, semantik, sintaktik

**ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ РОЛЬ ПОВТОРА В ПЕРСОЯЗЫЧНОМ
«ДИВАНЕ» ШАХРИЯРА****Адила ФАРГЮЗАДОВА***Диссертант факультета востоковедения
Бакинского государственного университета**E-mail: adile.farguzadova@mail.ru**ORCID: <http://orcid.org/0009-0001-1692-6284>**Дата поступления: 19.09.2025**Дата исправления: 22.10.2025**Дата утверждения к публикации: 30.10.2025***АННОТАЦИЯ**

Мухаммад Хусейн Шахрияр — один из редких мастеров классической поэзии, который с исключительным искусством использовал функциональные возможности повтора. В его поэтическом наследии повтор представлен не только как форма, но и как содержательное, многослойное и многофункциональное явление. Повторы, встречающиеся в газелях Шахрияра, способны одновременно выполнять несколько поэтических функций. Это является ярким примером как эстетического вкуса поэта, так и его художественного мастерства. Лирика в «Диване» Шахрияра сопровождается богатым поэтическим инструментарием, особенно лексическими повторами. Эти повторы служат не только для создания ритма и поэтической гармонии, но и выполняют важную функцию в усилении эмоциональной нагрузки и углублении смысла. В то время как у многих классических поэтов повтор используется в основном для обеспечения ритмической структуры и звучания, в творчестве Шахрияра он также усиливает эмоциональное напряжение, акцентирует основную идею, раскрывает символические слои смысла, углубляет метафоры и усиливает художественные образы. Например, одно и то же слово в бейте может выполнять функции лексического повтора, семантического акцента и эмоционального воздействия одновременно. Это показывает, насколько важно повторение не только как поэтическая фигура, но и как элемент внутренней структуры текста и средство установления эмоциональной связи с читателем. В поэзии Шахрияра повтор — это не просто украшение или ритмический прием, а многоуровневая функциональная единица, неотъемлемая часть поэтической системы. Это одна из важных художественных черт, которая отличает его от других поэтов.

Ключевые слова: Шахрияр, Диван, повтор, функция, лексический, семантический, синтаксический

**FUNCTIONAL ROLE OF REPETITION IN SHAHRIYAR'S
PERSIAN-LANGUAGE *DIVAN*****Adila FARGUZADOVA***PhD student, Faculty of Oriental Studies,
Baku State University**E-mail: adile.farguzadova@mail.ru**ORCID: <http://orcid.org/0009-0001-1692-6284>**Date of submission: 19.09.2025**Date of revision: 22.10.2025**Date of acceptance for publication: 30.10.2025***ABSTRACT**

Mohammad-Hossein Shahriyar is one of the rare artists in classical poetry who masterfully utilizes the functional potential of repetition. In his poetic legacy, repetition is presented not only formally but also with rich and multi-functional content. The repetitions found in Shahriyar's ghazals often serve several poetic purposes simultaneously, clearly reflecting the poet's refined aesthetic taste and artistic mastery.

The lyrical part of Shahriyar's *Divan* is enriched with various poetic devices, particularly lexical repetitions. These repetitions are not merely used to create poetic rhythm and harmony but also serve to enhance emotional impact and deepen meaning. While in the works of many classical poets repetition primarily establishes rhythmic structure and harmony, in Shahriyar's poetry it also plays key roles such as intensifying emotional expression, emphasizing the main idea, revealing symbolic meanings, enhancing metaphorical depth, and reinforcing imagery. For instance, a single word used in a couplet can simultaneously function as a lexical repetition, semantic emphasis, and emotional trigger. This illustrates that repetition, beyond being a classical poetic figure, holds a crucial place in forming the internal structure of the text and establishing an emotional connection with the reader. In Shahriyar's poetry, repetition is not merely a poetic embellishment or rhythmic tool; it functions as a multi-layered and integral component of the poetic system. This characteristic distinctly sets him apart from other poets.

Keywords: *Shahriyar, Divan, repetition, function, lexical, semantic, syntactic*

Giriş

Təkrar insan nitqinin və ədəbi təfəkkürün ayrılmaz tərkib hissəsidir. Hər nə qədər bəzən “təkrar” sözünün özü mənfi çağırışla qəbul olunsa da, bədii ədəbiyyatda və digər üslubi formalaşmalarda təkrar ən güclü ifadə vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Təkrarın funksional mövqeyini araşdırmaq onun mətnin mənasına, strukturuna və emosional təsirinə verdiyi töhfəni anlamaq deməkdir.

Təkrarın bir neçə növü mövcuddur və onların hər biri mətn daxilində müxtəlif funksiyalar yerinə yetirir. Leksik təkrar eyni sözün təkrarlanması ilə yaranır və bu zaman ifadə olunan fikir daha aydın və vurğulu olur. Sintaktik təkrar isə eyni cümlə və ya ifadə quruluşlarının təkrarlanması ilə ritmik və estetik quruluş yaradır. Məsələn, Füzulinin “Məni candan usandırdı, cəfadən yar usanmaz mı?” misrasında həm leksik, həm sintaktik təkrar müşahidə olunur ki, bu da həm məzmunu, həm də emosiyayı gücləndirir.

Bədii ədəbiyyatda geniş istifadə olunan anafora (cümlə və ya bəndlərin əvvəlində təkrar) və epifora (sonunda təkrar) üslubi fiqurlar kimi çıxış edir və poetik ritm, emosional gərginlik yaradır. Təkrar yalnız estetik zövq yaratmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda semantik funksiyaya da malikdir – əsas ideyanı oxucuya daha aydın çatdırmaq və fikri dərinləşdirmək məqsədinə xidmət edir.

Təkrarın funksional mövqeyi onun mətdaxili əlaqələrin qurulmasında oynadığı rolda daha aydın görünür. Təkrarlar, fikirlər arasında əlaqəni möhkəmləndirməklə yanaşı, müəllifin vurğulamaq istədiyi əsas ideyanın oxucu yaddaşında qalıcı olmasına şərait yaradır.

Təkrarın növləri və funksiyalarını aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

1. Leksik təkrar – sözlərin təkrarından yaranan vurğulayıcı effekt
2. Sintaktik təkrar – cümlə və ifadə strukturunun təkrarı ilə ritmik quruluş
3. Anafora və epifora – bədii təsir və vurğulama məqsədilə
4. Semantik təkrar – əsas ideyanın gücləndirilməsi
5. Emosional və estetik funksiya

1. Leksik təkrar – sözlərin təkrarından vurğulayıcı effekt yaradır

Şəhriyarın “Divan”-ındakı lirika zəngin poetik vasitələrlə, xüsusilə də leksik təkrarlarla müşayiət olunur. Bu təkrarlar yalnız poetik ahəng və ritm yaratmaq məqsədi daşımır, eyni zamanda emosional yükü artırmaq və mənanı dərinləşdirmək baxımından da mühüm funksiyaya malikdir. Aşağıdakı beytdə bu xüsusiyyət bariz şəkildə müşahidə olunur:

با رنگ و بویت ای گل گل رنگ و بو ندارد

(Ganjoor, Shahriar, s. 39) با لعلت آب حیوان آبی به جو ندارد

Ey gül, rəngin və ətrinə görə artıq gülün rəng və ətri qalmayıb,

Sənin ləlinlə müqayisədə dirilik suyunun axarında bir damla belə su yoxdur.

Bu beytdə “gül” (گل), “rəng” (رنگ), “qoxu” (بو), “su” (آب) və “yoxdur” (ندارد) kimi dörd əsas leksik vahid təkrar olunaraq poetik strukturun möhkəmlənməsinə, mənanın gücləndirilməsinə xidmət edir. Məsələn, “gül” sözünün iki dəfə işlənməsi təmsil və təşbehə yanaşı, lirik “mən”-in müraciət etdiyi sevgilinin gözəlliyini adi güldən üstün tutmaq məqsədilə vurğulanır. Eyni zamanda “rəng” və “qoxu” sözlərinin təkrarı sevgilinin zahiri və batini gözəlliyini ön plana çıxarır, “su” sözünün təkrar istifadəsi isə sevgilinin dodağının (ləlinin) cazibəsini “ab-i heyvan”-dan (dirilik suyundan) üstünlüyünü göstərir.

Bu cür leksik təkrarlar Şəhriyar poeziyasında həm bədii ifadənin gücləndirilməsi, həm də semantik vurğunun formalaşması baxımından çoxqatlı funksional mövqeyə malikdir. Beləliklə, təkrar sadəcə estetik element deyil, həm də dərin məna qatlarını üzə çıxaran əsas poetik vasitə kimi çıxış edir.

Şəhriyarın "Divan"-ında leksik təkrarlar poetik struktura və semantik dərinliyə xüsusi bir dinamika və musiqi qatır. Bu təkrarlar yalnız estetik məqsədlərə xidmət etməklə qalmır, həm də şairin fikirlərini vurğulamaq və oxucunun diqqətini cəlb etmək üçün istifadə olunur.

با رنگ و بویت ای گل گل رنگ و بو ندارد
 از عشق من به هر سو در شهر گفتگویی است
 دارد متاع عفت از چار سو خریدار
 جز وصف پیش رویت در پشت سر نگویم
 محراب ابروانت خواند نماز دلها
 گر آرزوی وصلش پیرم کند مکن عیب
 خورشیدروی من چون رخساره بفرورد
 در تار طرّه شب تاروی روز بنهفت
 سوزن ز تیر مژگان وز تار زلف نخ کن
 او صبر خواهد از من بختی که من ندارم
 با شهریار بی دل ساقی به سرگرانی است

(Ganjoor, Shahriar, s. 39)

Rəngin, ətrinlə ey gül, gülə rəng, qoxu qalmayıb,
 Ləlinlə müqayisədə dirilik suyunda su qalmayıb.
 Məhəbbətim haqqında hər yerdə söz gəzir,
 Mən sənin aşiqinəm – bu sözün söhbəti yoxdu.
 Dörd yandan iffət malı alıcı qazanır,
 Amma satqınlıq bazarının o dörd yanı yoxdu.
 Sənin gözəlliyini danışaram yalnız üzübüz,
 İstədiyim kimi bax gülə, gülün arxa-üzü yoxdu.
 Qaşlarının məhəbbəti qəlblərə səcdə yeri,
 Bəli, ölsün o qəlb ki, qanla dəstəməzi yoxdu.
 Əgər eşqinə qovuşmaq qocaltsa məni, ayıblama,
 Ayıbdı elə bir gənc ki, bu arzusu yoxdu.
 Ey günəş tək gözəl, üzün işıq saçanda,
 Görərsən ki, parlaq üzə günəşin nuru yoxdu.
 Gecə qaranlığında saçların gündüzü gizlədi,
 Elə bir qəlb yoxdu ki, bir tükə bağlanmasın.
 Qaşlarının oxundan, saçından sap düzəlt,
 Ürəkdəki bu yırtığı tikməyə səbr yetməz.
 O məndən səbir istəyir – məndə səbir yoxdur,
 Mən isə ona qovuşmaq istəyirəm – o istəmir.
 Şəhriyarın dərdi ilə badə verən müşgül çəkir,
 Görərsən gözlərində dostlara badə yoxdu?

Şəhriyarın 11 beytdən ibarət olan bu qəzəldə, son üç beyt istisna olmaqla, hər bir beytdə ən azı bir sözün təkrarına rast gəlmək mümkündür. Bu təkrarlar, poetik ritmin və musiqinin yaranmasına səbəb olur. Məsələn:

از عشق من به هر سو در شهر گفتگویی است

(Ganjoor, Shahriar, s. 39) من عاشق تو هستم این گفتگو ندارد

Bu beytdə "danışiq" sözünün təkrarı, sevginin şəhərdə necə yayıldığı və insanların bu barədə danışdıqlarını göstərir.

Qəzəldə misralar üzrə təkrar olunan sözlər aşağıdakı kimidir:

- İkinci beytin ikinci misrasında "mən" (من) və "goftequ" (گفتگو) sözlərinin təkrarı, şəxsiyyətin və sevgidəki iddianın qətiyyətini vurğulayır.

- Üçüncü beytin ikinci misrasında "çarsu" (چارسو) sözünün təkrarı, dörd tərəfə yayılmış alver anlayışını və sosial-iqtisadi kontekstdə təsəvvüfi baxışın sərhədlərini göstərir.

- Dördüncü beytin birinci misrasında "piş" (پیش) və ikinci misrasında "poşt" (پشت) sözlərinin təkrarı, qarşı və arxa anlayışları arasında mənəvi mövqe tutmağın metaforasıdır.

- Beşinci beytin hər iki misrasında "dil" (دل) sözünün təkrarı, ürəyin həm ibadət, həm də sevgi müstəvisində mərkəzi yerini vurğulayır.

- Altıncı beytdə "eyb" (عیب) və "arzu" (آرزو) sözləri bir-birinə qarşı qoyulmaqla irfanın qəbuletmə fəlsəfəsi ifadə olunur.

- Yeddinci beytdə "xorşid" (خورشید), "ru" (رو) və "rox" (رخ) sözlərinin təkrarı, işıq və üz metaforaları vasitəsilə kamilliyin obrazını yaradır.

- Səkkizinci beytdə "tar" (تار) sözünün təkrarı həm saçın fiziki forması, həm də gecənin metafizikası ilə bağlı maraqlı çağırış yaradır.

Bu misralar arasında xüsusilə iki beyt üzərində dayanmaq zəruridir:

جز وصف پیش رویت در پشت سر نگویم

رو کن به هر که خواهی گل پشت و رو ندارد (Ganjoor, Shahriar, s. 39)

Qarşında vəsfini edərəm, arxanca danışmaram.

Kimə istəyirsən üz tut, gülün arxası-üzü yoxdur.

Bu beytdə xalq arasında işlənən "gülün arxası-üzü olmaz" deyiminə incə işarə var. Şəhriyar bu deyimi poetik mətndə işlətməklə xalq dilinə yaxınlaşır, həm də ədəbi dilin canlılığını qoruyur. Burada "piş" (qarşı), "poşt" (arxa) və "ru" (üz) sözləri arasında leksik və semantik təkrar şeirin həm struktural harmoniyasını təmin edir, həm də məzmunu qüvvətləndirir.

Digər mühüm beyt isə aşağıdakıdır:

در تار طرّه شب تا روی روز بنهفت

دل نیست کو تعلق با تار مو ندارد (Ganjoor, Shahriar, s. 39)

Gecənin qaranlıq qıvrımlarında gündüzün üzünü gizlətdi.

Elə bir könül yoxdur ki, tükə bağlanmamış olsun.

Bu beytdə "tar" (تار) sözü iki misrada da açıq şəkildə işlənib. Birinci misrada gecənin qaranlığı, ikinci misrada isə saç tükü kimi təqdim olunur. Bundan əlavə, birinci misradakı "ta ruy" birləşməsi fonetik baxımdan "tar" kimi səsləndiyi üçün, buradakı təkrar həm vizual, həm də fonetik formada reallaşır. Bu, klassik poeziyada söz oyununun gözəl nümunəsidir və Şəhriyarın poetik məharətini göstərir.

Beləliklə, bu leksik təkrarlar sadəcə formaya deyil, məzmunu da xidmət edir. Onlar vasitəsilə şair bədii ifadəni gücləndirir, fikri ritmik və simvolik ölçüdə dərinləşdirir və irfani, fəlsəfi mənalara çoxqatlı şəkildə oxucuya təqdim edir.

Leksik təkrarlar, yalnız ritmik və musiqili bir təsir yaratmaqla kifayətlənmir, həm də şairin fikirlərini daha aydın və vurğulu şəkildə ifadə etməsinə imkan verir. Bu təkrarlar vasitəsilə Şəhriyar, oxucunun diqqətini müəyyən mövzulara yönəldir və onların əhəmiyyətini vurğulayır.

Şəhriyarın "Divan"-ında leksik təkrarlar, poetik dilin zənginliyini və şairin ustalığını göstərən əsas elementlərdən biridir. Bu təkrarlar vasitəsilə şair, həm estetik, həm də semantik dəyərlər yaradır və oxucunu dərin düşüncələrə sövq edir.

Şəhriyarın qəzəllərində leksik təkrarların funksional səviyyədə işlənməsi, onun poetik üslubunun əsas cəhətlərindən biri kimi təzahür edir. Bu təkrarlar yalnız poetik musiqi və ritmik uyğunluq yaratmaqla qalmır, həm də semantik təbəqənin dərinləşməsinə, şeirin emosional təsir gücünün artmasına xidmət edir. Məlum qəzəldəki leksik təkrar nümunələri məhz bu funksiyaları yerinə yetirərək, oxucuda güclü assosiasiyalar doğurur.

2. Sintaktik təkrar – cümlə və ifadə strukturunun təkrarı ilə ritmik quruluşa təsir göstərir

Sintaktik təkrar dedikdə, eyni cümlə quruluşunun və ya ifadə tərzinin bir neçə dəfə təkrar olunması ilə yaranan ritmik və vurğulayıcı effekt nəzərdə tutulur.

Məsələn:

“O susurdu, o düşünürdü, o gözləyirdi.”

Bu cümlədə "o + fel" sintaktik quruluşu üç dəfə təkrarlandığı üçün sintaktik təkrara nümunədir və ritmik ahəng yaradır.

Şəhriyarın "Divan"-ında olan sintaktik təkrara aşağıdakı beyti misal göstərmək olar:

جوانی حسرتا با من وداع جاودانی کرد

(Ganjoor, Shahriar, s. 41) وداع جاودانی حسرتا با من جوانی کرد

Gənclik, heyif ki, mənimlə əbədi vidalaşdı.

Əbədi vidalaşmanı, heyif ki, mənimlə gənclik etdi.

Burada eyni sözlər fərqli ardıcılıqla, eyni qrammatik quruluşla təkrar olunub. Yəni cümlə strukturunun simmetrik şəkildə (tərs söz düzümü ilə) təkrarlanması müşahidə olunur. Bu isə sintaktik təkrarla yanaşı kəsişən quruluş sənətinə də misal göstərilə bilər.

Hər iki cümlədə sintaktik təkrar eynidir.

[mübtəda + nida + tamamlıq + xəbər]

جوانی+ حسرتا + با من+ وداع جاودانی کرد

وداع جاودانی + حسرتا + با من+ جوانی کرد

və misralarda eyni sözlər sintaktik baxımdan təkrarlanır.

Aşağıdakı beytdə sintaktik təkrarın gözəl nümunəsi müşahidə olunur.

جوانی کردن ای دل شیوه جانانه بود اما

(Ganjoor, Shahriar, s. 41) جوانی هم پی جانان شد و با ما جوانی کرد

Ey könül, gənclik etmək aşiqanə bir üslub idi, amma

Gənclik də canana tərəf getdi və bizimlə gənclik etdi.

Bu beytdə əsas sintaktik təkrar “gənclik” (جوانی) və “etmək” (کردن) fellərinin eyni şəkildə həm mənə, həm də quruluş baxımından yenidən işlənməsi ilə yaranır.

1. Birinci misrada:

جوانی کردن (gənclik etmək) → felin məsdər formasıdır.

Burada “gənclik etmək” ifadəsi abstrakt anlayış kimi təqdim edilir və “aşiqanə bir yol” kimi xarakterizə olunur.

2. İkinci misrada:

بازمانما گنجلک ایتدی (bizimlə gənclik etdi) → burada isə “جوانی” yenə işlədilir, lakin bu dəfə məsdər yox, feili xəbər kimi konkret hərəkət ifadə olunur.

Sintaktik təkrarın nümunələri aşağıdakılardır:

- جوانی کردن (gənclik etmək)

- جوانی ایتدی (gənclik etdi)

Yuxarıdakı iki ifadə, forma baxımından oxşardır – hər ikisi “gənclik” və “etmək” tərkiblidir. Lakin sintaktik müstəvidə biri felin məsdəri, digəri isə keçmiş zamanda xəbərlik formasıdır. Bu bənzərlik sintaktik təkrar yaradır.

Bu təkrar şairin dərin nisgilini, gənclikdən keçmiş bir şəxs kimi içindəki sarsıntıyı, canana tərəf gedən zamanın acısını vurğulayır. Eyni zamanda beytdə ritmik paralellik yaranır, misralar bir-birini nəzmlə və mənə ilə tamamlayır.

Təhlil etdiyimiz bu beyt sintaktik təkrarın klassik nümunəsi sayıla bilər və təkrarlanan ifadələr poetik dərinlik yaratmaqla yanaşı, mətnin estetik keyfiyyətini də artırır.

جوانی خود مرا تنها امید زندگانی بود

(Ganjoor, Shahriar, s. 41) دگر من با چه امیدی توانم زندگانی کرد

Gənclik özü mənim üçün həyatın yeganə ümidi idi,

İndi mən hansı ümidlə yaşaya bilərəm?

Hər iki misrada “ümid” (امید) və “zindegani” (زندگانی) sözləri eyni sintaktik çərçivədə işlənmişdir:

- birinci misrada:

امید زندگانی بود – həyatın ümidi idi

- İkinci misrada:

توانم زندگانی کرد – yaşaya bilərəm

Bu strukturlar “ümid – həyat” və “yaşamaq – ümitsizlik” mövzularını eyni sintaktik quruluşda təkrar edərək müqayisə və ziddiyyət yaradır.

Bundan əlavə, hər iki misrada “زندگانی” (həyat, yaşamaq) əsas anlayış kimi sintaktik cəhətdən vurğulanır:

- birincidə isim kimi (ümidə bağlı),
- ikincidə isə fel ilə birlikdə, yəni yaşamaq anlamında.

Bu beyt sintaktik təkrarın aydın nümunəsidir. Təkrar həm leksik, həm də sintaktik səviyyədə baş verir və şairin keçmişə aid olan ümidinin itməsi ilə indiki ümitsiz halı arasında poetik qarşılaşdırma yaradır. Bu, həm ritmi gücləndirir, həm də hissi dərinləşdirir.

دل اگر خداشناسی، همه در رخ علی بین
به علی شناختم من به خدا قسم خدا را
به خدا که در دو عالم اثر از فنا نماند

چو علی گرفته باشد سر چشمه بقا را (Ganjoor, Shahriar, s. 2)

Əgər qəlbin Allahı tanıyırsa, Onun bütün təcəllisinin Əlinin simasında gör.

Mən Allaha and olsun, Allahı Əli vasitəsilə tanımışam.

Allaha and olsun ki, iki aləmdə fanilikdən əsər qalmaz,

Əgər Əli, əbədilik çeşməsinin mənbəyini əldə tutmuş olsa.

Bu iki beytdə sintaktik təkrar nümunələrinin araşdırılması klassik poeziyada forma və məzmun harmoniyasının necə yaradıldığını aydın göstərir. Hər iki beytdə işlənən cümlələr, quruluş baxımından bir-birini təkrarlayır və bu, poetik vurğunu gücləndirməklə yanaşı, məna bütövlüyü yaradır.

Beytlərdə diqqəti çəkən əsas sintaktik təkrar aşağıdakı iki cümlənin quruluşundadır. Bu iki beytdə iki sintaktik təkrardan danışmaq olar. Birincisi ilk beytin ikinci misrası ilə ikinci beytin birinci misrasında işlənən cümlələrin sintaktik təkrarıdır. Fikrimizi daha aydın izah etmək üçün cümlələrə ayrı-ayrılıqda baxaq:

من به خدا قسم خدا را به علی شناختم

به خدا قسم که در دو عالم اثر نمی ماند (Ganjoor, Shahriar, s. 2)

Mən Allaha and olsun ki, Allahı Əli ilə tanıdım.

Allaha and olsun ki, iki aləmdə fənadən iz qalmır.

Hər iki cümlədə:

- "به خدا قسم" ifadəsi eyni şəkildə işlədilmişdir;
- Hər iki cümlə and strukturu ilə başlayır (anafora);
- Cümlələrin ikinci hissəsi isə ya bir etiqadı (tanınanı) ifadə edir, ya da metafizik nəticəyə gəlir.

Bu sintaktik paralellik aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

1. Poetik vurğu – And içmə ilə başlayan cümlələr oxucuda emosional təəssürat yaradır, vurğulanacaq fikri daha qüvvətli təqdim edir.

2. Ritmik harmoniya – Təkrarlar ahəngi gücləndirir, beytlərin musiqiliyini artırır.

Bu iki beytdə iki sintaktik təkrardan danışmaq olar. Birincisi ilk beytin ikinci misrası ilə ikinci beytin birinci misrasında işlənən cümlələrin sintaktik təkrarıdır.

Digər sintaktik təkrar isə aşağıdakı beytdədir:

دل اگر خداشناسی، همه در رخ علی بین

به علی شناختم من به خدا قسم خدا را (Ganjoor, Shahriar, s. 2)

İkinci misrada "به علی شناختم من" və "خدا را" "به خدا قسم، خدا را" quruluşları bir-birinə struktur baxımından oxşardır:

- Hər iki ifadə "به + isim + fel + mənsub şəxs" quruluşundadır.
- Hər iki hissədə də tanıma və and içmə aktı sintaktik paralelliklə verilir.

Bu struktur bənzərliyi — yəni paralel quruluş — klassik şeir poetikasında sintaktik təkrar sayılır və fikrin vurğulanması, ritmik ahəngin artırılması və məna təsirinin gücləndirilməsi üçün istifadə olunur.

3. Anafora və epifora – bədii təsir və vurğulama gücünü artırır

Anafora – ardıcıl cümlə və ya misraların eyni söz və ya ifadə ilə başlamasıdır. Bu bədii vasitə mətə nə vurğu, emosional təsir və musiqililik verir.

بجز از علی که گوید به پسر که قاتل من

(Ganjoor, Shahriar, s. 2) جو اسپر توست اکنون به اسپر کن مدارا

Əlidən başqa kim oğluna deyər ki, mənim qatilim

İndi sənın əsirindir, əsirə mərhəmətlə davran!

بجز از علی که آرد پسری ابوالعجائب

(Ganjoor, Shahriar, s. 2) که علم کند به عالم شهادی کربلا را

Əlidən başqa kim belə möcüzəli bir oğul gətirə bilər ki,

O da Kərbəla şəhidlərinin bayrağını bütün aləmdə ucaltsın?

Hər iki beytdə birinci misra "بجز از علی که" (Əlidən başqa kimi) ilə başlayır. Bu, anafora nümunəsidir, çünki:

- İki müstəqil fikir ardıcıl eyni ifadə ilə başlayır;

- Eyni sintaktik başlanğıc qəhrəmanlıq və bənzərsizliyi vurğulamaq üçün təkrarlanır;

- Ədəbiyyatda belə təkrarlar mövzunu mərkəzləşdirmək və oxucunun diqqətini artırmaq məqsədi daşıyır.

"بجز از علی که" ifadəsi bu beytdə aydın şəkildə anaforadır. Şair bu yolla Hz. Əlinin bənzərsizliyini vurğulayır və mənəvi üstünlüyünü poeziya dili ilə gücləndirir.

Anaforaya digər nümunə kimi aşağıdakı beytləri göstərə bilərik:

چو ما به داد کسی در حیات خود نرسیم

کجا به گوش کسی داد می‌رسد ما را

چو نیک و بد به موازین عدل می‌سنجند

(Ganjoor, Shahriar, s. 4) همان تفاوت مازاد می‌رسد ما را

Əgər biz kimsəyə həyatda kömək edə bilməmişiksə,

Kim bizə ədalət səsi eşitdirəcək ki?

Əgər yaxşı və pis ədalət tərəzisi ilə ölçülürsə,

Bizə yalnız artıq olan fərqlər çatır.

Gördüyümüz kimi hər iki beyt "چو" sözü ilə başlamışdır.

Anaforaya digər maraqlı nümunə isə aşağıdakı misralardadır.

ای شمع که با شعله دل غرقه به اشکی

یارب تو چه آتش که بشویند به آبت

ای کاخ همایون که در اقلیم عقابی

(Ganjoor, Shahriar, s. 15) یارب نقتد ولوله وای غرابت

Ey şam ki, şölənlə ürəyin göz yaşına qər q olub,

Ya Rəbb, Sən necə bir oddan danışırısan ki, onu suyunla yuyursan?

Ey xoşbəxt saray ki, qartal diyarında ucalmısan,

Ya Rəbb, bu əzəmətin sarsılmasın, vay onun qəribə halına!

Hər iki beytin ilk misrası "ای", ikinci misraları isə "یا رب" sözləri ilə başlayır ki, bu da çox maraqlı bir poetik fiqur sayıla bilər.

کاروان آمد و دلخواه به همراهش نیست

با دل این قصه نگویم که به دلخواهش نیست

کاروان آمد و از یوسف من نیست خبر

(Ganjoor, Shahriar, s. 26) این چه راهیست که بیرون شدن از چاهش نیست

Karvan gəldi, amma sevdiyim onunla deyil,

Bu hekayəni qəlbə deməyəm, çünki qəlbinə görə deyil.

Karvan gəldi, amma mənim Yusifimdən xəbər yoxdur,

Bu nə yoldur ki, onun quyudan çıxışı yoxdur?

Bu beytlərdə də "کاروان آمد" sözü hər iki beytdə olduğu kimi işlənmişdir.

Şəhriyarın “Divan”ında poetik təkrarların müxtəlif formalarına – xüsusilə də epifora fiquruna geniş şəkildə rast gəlinir. Epifora – yəni bir neçə misra və ya cümlənin sonunda eyni söz və ya ifadənin təkrar edilməsi – həm şeirə ritmik bütövlük verir, həm də fikrin vurğulanmasını təmin edir. Bu cəhət, klassik Şərq poeziyasında – xüsusən qəzəl janrında – çox geniş yayılmışdır və demək olar ki, əksər klassik şairlərin yaradıcılığında mövcuddur. Şəhriyarın şeirlərində bu üslubi fiqurun istifadə olunması onun həm klassik poetik ənənələrə bağlılığını, həm də lirikasına musiqilik və emosional güc qatmaq istəklərini göstərir.

Xüsusilə, “دارد” (vardır), “ندارد” (yoxdur), “نیست” (deyil/yoxdur), “چرا” (niyə), “اینجا” (bura) kimi sözlərin beytlərin sonunda təkrar edilməsi epiforanın tipik nümunələridir. Məsələn:

با رنگ و بویت ای گل رنگ و بو ندارد

(Ganjoor, Shahriar, s. 39) با لعلت آب حیوان آبی به جو ندارد

Bu nümunədə hər iki misra “ندارد” sözü ilə başa çatır. Burada “ندارد” sözü bir tərəfdən misralara ahəng və ritm verir, digər tərəfdən isə mənaca ümitsizliyi və nəfsin istəklərinə çatmamağın poetik ifadəsini daha təsirli şəkildə oxucuya çatdırır.

Şəhriyarın qəzəl yaradıcılığında poetik fiqurların estetik gücündən ustalıqla istifadə etməsi onun lirikasını zənginləşdirən əsas amillərdəndir. Bu baxımdan “epifora” fiquruna xüsusi yer vermək olar. Epifora – yəni eyni söz və ya ifadənin ardıcıl misraların sonunda təkrarı – qəzəldə ritmiklik, mənəvi vurğu və emosional gərginlik yaratmaqla yanaşı, həm də şairin ideya-məzmun fikrinin daha təsirli çatdırılmasına xidmət edir.

Bu poetik fiqurun ən təsirli nümunələrindən biri, Şəhriyarın məşhur və emosional “آمدی جانم به” misrası ilə başlanan qəzəlində öz əksini tapır. Bu qəzəldə “چرا” (niyə) sual əvəzliyinin hər misranın sonunda təkrarlanması qəzələ sual xarakteri, dramatik gərginlik və iztirab dolu ovqat bəxş edir. Hər misranın sonunda təkrarlanan “niyə?” sualı, həm şairin sevgilisinə ünvanladığı inciklik və təəssüfü, həm də zamanın ironik gecikməsini ifadə edir.

آمدی جانم به قربانت ولی حالا چرا

بی وفا حالا که من افتاده‌ام از پا چرا

نوشدارویی و بعد از مرگ سهراب آمدی

(Ganjoor, Shahriar, s. 9) سنگدل این زودتر می‌خواستی حالا چرا

Gəldin canım sənə qurban, amma indi niyə?

Vəfasız, indi ki, mən taqətsizəm, niyə?

Şəfa dərmanısən, amma Söhrab öləndən sonra gəldin,

Qəddar, bunu daha tez istəməliydin, indi niyə?

Burada “niyə” sözünün epifora kimi işlənməsi tək cəpoetik struktur deyil, həm də şeirin tematik ağırlığını daşıyan əsas elementdir. Hər misrada təkrar olunmaqla bu söz həm ahəngi möhkəmləndirir, həm də şairin daxili narahatlığını, sarsıntısını və qırılmış ümidlərini vurğulayır. Beləliklə, epifora qəzəldə emosional gərginliyin əsas daşıyıcısına çevrilir və lirizmin zirvəsində bədii ifadə vasitəsi kimi çıxış edir.

Epiforanın digər funksiyası isə fikri bədii cəhətdən möhkəmləndirmək və onu oxucunun yaddaşında daha qalıcı etməkdir. Həmçinin bu təkrarlar vasitəsilə şair eyni fikri müxtəlif aspektlərdən təqdim edərək, poetik fikrin çoxqatlılığını təmin edir.

Beləliklə, Şəhriyarın qəzəllərində epiforaların tez-tez işlədilməsi onun poetik dünyagörüşünün bir hissəsi olmaqla yanaşı, həm də klassik poeziyanın gözəlliklərini çağdaş oxucuya təqdim etmək vasitəsidir. Bu təkrarlarda həm ritmik gözəllik, həm semantik dərinlik, həm də emosional təsir gücü bir araya gəlir.

4. Semantik təkrar – əsas ideyanın gücləndirilməsi funksiyasını daşıyır

Semantik təkrar – mətndə və ya bədii nümunədə eyni fikrin, ideyanın və ya mənanın müxtəlif söz və ifadələrlə bir neçə dəfə təkrar olunmasıdır. Bu təkrar forması leksik və sintaktik təkrarlardan fərqli olaraq, zahiri deyil, mənaca eyni olan təkrarları əhatə edir. Yəni söz və ya cümlələr zahirən fərqli olsa da, eyni mənə və məzmunu daşıyır və əsas ideyanı möhkəmləndirmək məqsədi daşıyır.

Semantik təkrar əsasən mövzuya vurğu gətirmək, oxucunun diqqətini cəlb etmək, ideyanın yadda qalmasını təmin etmək və emosional-intonativ təsiri artırmaq üçün işlədilir. Bu tip təkrarda müəllif eyni məzmunu sinonim ifadələrlə, bənzətmələrlə və ya fərqli cümlə quruluşlarında təqdim edir, lakin məqsəd dəyişmir: ideyanı gücləndirmək.

مگر زه گم کند کو را گذار افتد به ما یارب

(Ganjoor, Shahriar, s. 1) فراوان کن گذار آن مه گم کرده راه اینجا

Ey Rəbbim, bəlkə yolu azan birisinin yolu bizə düşər,

O yolu azmış ay parçasının yolunu bura tez-tez sal,

Burada hər iki cümlədə eyni fikir eyni sözlərlə ifadə olunur – bu semantik təkrardır.

Hər iki misra eyni əsas ideyanı – yolu azmış sevgilinin (və ya ruhani, ideal varlığın) gəlməsini arzulamaq – fikrini ifadə edir. Misralar fərqli sözlərlə qurulsada, mənaca eyni məzmunu daşıyır:

- 1-ci misrada: “yolu azan birisinin bizə rast gəlməsi” arzulandır.

- 2-ci misrada: həmin “yolu azmış ay parçası”nın yolu buraya tez-tez salınsın – yəni onun gəlişi çoxalsın – deyilir.

Bu təkrar fikrin vurğulanması və təsir gücünün artırılması məqsədilə işlədilmişdir. Bu da semantik təkrarın əsas funksiyalarından biridir.

کله جا ماندش این جا و نیامد دیگرش از پی

(Ganjoor, Shahriar, s. 1) نیاید فی المثل آری گرش افتد کلاه اینجا

Sürüsü burada qaldı, özü isə arxasınca gəlmədi;

Məsələn, papağı burda düşsə də, gəlməz.

Növbəti beytdə semantik təkrarın bariz nümunəsi mövcuddur və bu, şeirin üslubi zənginliyini artırmaqla yanaşı, əsas fikrin gücləndirilməsinə xidmət edir. Semantik təkrar – yəni eyni və ya yaxud çox oxşar mənə daşıyan ifadələrin, cümlələrin və ya ideyaların fərqli formalarda təkrarlanması – oxucunun diqqətini mətnin mərkəzi məqamına yönəldir və onu daha dərindən qavramağa imkan yaradır.

Bu beytdə ilk misrada “Sürü burda qaldı, özü isə arxasınca gəlmədi” ifadəsi ilə əsas bir fikir çatdırılır: müəyyən bir hadisənin və ya şəxsin davamı gəlmir, ardınca hərəkət etmir. İkinci misrada isə bu fikir xalq arasında məşhur olan deyim vasitəsilə “Məsələn, papağı burda düşsə də, gəlməz” ifadəsində təkrar olunur. Burada semantik təkrarın məqsədi təkcə fikrin təkrarlanması deyil, həm də məcazi ifadə ilə şeirə rəng qatmaqdır.

Bu cür təkrar həm mənə baxımından mövzunun aydın və vurğulu olmasına xidmət edir, həm də poetik ritm və ahəngin formalaşmasına töhfə verir. Deyim vasitəsilə təqdim olunan ikinci misra oxucunun yaddaşında daha qalıcı təsir bağışlayır və ilk misrada verilən fikri daha emosional və obrazlı şəkildə təqdim edir.

Belə semantik təkrarlar şeir mətni üçün funksional poetik vasitə kimi qiymətləndirilir. O, məzmunun daha dərindən qavranılması üçün təkrarlanan ideyanın fərqli leksik və üslubi vasitələrlə təqdim olunmasını təmin edir. Beləcə, şair mətnədə əsas mesajı gücləndirir və oxucuya şeirə daha çox diqqət yetirmək imkanı yaradır.

Burada semantik təkrar şeirin ideya-səmantik quruluşunun fundamental elementlərindən biri kimi çıxış edir və onun poetik təsir gücünü artırır.

Bu qəzəlin sonuncu beytində semantik təkrarın ən gözəl və effektiv nümunələrindən biri müşahidə olunur.

سفر مپسند هرگز شهریار از مکتب حافظ

(Ganjoor, Shahriar, s. 1) که سیر معنوی اینجا و کنج خانقاه اینجا

Ey Şəhriyar, heç vaxt Hafiz məktəbindən səfəri bəyənmə

Ki, mənəvi seyr burda xanəgah küncü burdadır.

Şəhriyar burada Hafiz məktəbindən səfəri rədd etməyi tövsiyə edir və bunun səbəbini növbəti misrada açıq şəkildə izah edir. İlk misrada “Hafiz məktəbi” ifadəsi metaforik mənada istifadə olunaraq, müəyyən bir ruhi və mənəvi yol, yəni sufizm və mistik təlimlər sistemi kimi təqdim olunur. İkinci misrada isə bu mənə konkretləşdirilir — “mənəvi seyr” və “xanəgah küncü” ifadələri vasitəsilə

Hafiz məktəbinin mahiyyəti və mahiyyətə ruhani inkişaf və ilahi həqiqətlərə doğru səyahət olduğu vurğulanır.

Burada semantik təkrar — yəni əsas ideyanın müxtəlif ifadələrlə təkrar olunması — həm mövzunun dərinliyini artırır, həm də şeirə ritmik və mənə dolu bir struktur qazandırır. "Mənəvi seyr" və "xanəgah küncü" ifadələri Hafiz məktəbinin mistik və sufizm yönünü əks etdirir, beləliklə oxucuya bu məktəbin fəlsəfi və ruhi istiqamətləri aydın olur. Şair bu yolla həm Hafiz məktəbinin mənəvi dəyərini bir daha vurğulayır, həm də şeirə didaktik xarakter verir.

Bu cür semantik təkrar poetik mətnin mənəvi və ideya yükünü gücləndirən, oxucu diqqətini əsas məqamlara yönəldən effektiv vasitə kimi qiymətləndirilir. Belə təkrarlar şairin əsas fikrini daha qabarıq və yadda qalan edir, eyni zamanda mətnin estetik quruluşunu zənginləşdirir. Nəticədə, Şəhriyarın bu beyti həm məzmun, həm də forma baxımından semantik təkrarın yüksək səviyyədə tətbiqinə nümunə təşkil edir.

Semantik təkrar poetik və ya nəsr əsərlərində ideyanın möhkəmləndirilməsi, mövzuya diqqətin yönəldilməsi, məlum fikrin oxucuya emosional təsir gücü ilə çatdırılması üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Bu fiqur müəllifin bədii ustalığını da nümayiş etdirir, çünki eyni ideyanı müxtəlif yollarla təkrar etmə bacarığı güclü yazı texnikası tələb edir.

5. Emosional və estetik funksiya

Təkrarın emosional və estetik funksiyası ədəbiyyatda və nitqdə çox mühüm yer tutur. Bu funksiyaları belə izah etmək olar:

Emosional funksiyası:

Təkrarın emosional funksiyası poetik mətnlərdə çox mühüm rol oynayır. Şairlərin məqsədi təkcə mənə bildirmək deyil, həm də oxucuda və ya dinləyicidə müəyyən duyğular oyatmaqdır. Bu baxımdan, emosional funksiyalı təkrarlar bir tərəfdən fikrin vurğulanmasına, digər tərəfdən isə hissələrin daha dərin və təsirli şəkildə çatdırılmasına xidmət edir.

Şəhriyarın aşağıdakı beyti bu funksiyanın parlaq nümunəsidir:

جوانی شمع ره کردم که جویم زندگانی را

(Ganjoor, Shahriar, s. 8) نجستم زندگانی را و گم کردم جوانی را

Cavanlığı yolun şamı etdim ki, yaşayışı tapım

Yaşayışı tapmadım və cavanlığı itirdim.

Bu beytdə “جوانی” (cavanlıq), “زندگانی” (yaşayış) və “جستن” (axtarmaq) sözlərinin təkrarı yalnız bir leksik oyun deyil, eyni zamanda dərin mənəvi iztirabın ifadəsinə xidmət edir. Şair “cavanlığı” “yaşayış” uğrunda qurban verdiyini bildirir, lakin nəticədə nə istədiyini həyata çatmış, nə də əlində olanı qoruyub saxlaya bilmişdir. Bu ziddiyyətli və peşmanlıq dolu vəziyyətin ifadəsində təkrar mühüm emosional yükləyici funksiyanı yerinə yetirir.

Bu beytdə “جوانی”, “زندگانی” və “جستن” sözlərinin təkrarını görmək olar. Bu sözlərin təkrarı beytdə emosionallığı artırmaqla yanaşı, mənanı da gücləndirir.

Xüsusilə “جوانی” və “زندگانی” sözlərinin həm fonetik, həm də semantik yaxınlığı şeirdə ahəng və musiqililik yaradır. Təkrar, burada təkcə formaya deyil, məzmunu da xidmət edir: insan ömrünün keçiciliyi, seçimlərin nəticəsi və zamanın geri dönməzliyi fikirləri bədii-estetik cəhətdən dərinləşdirilir.

Bu beytdəki təkrarlar, sadəcə dil elementi olaraq yox, şeirin emosional təsir gücünü artıran əsas vasitə kimi çıxış edir və oxucuda dərin psixoloji rezonans doğurur.

Aşağıdakı beyt Şəhriyar poeziyasında təkrarın emosional funksiyasının incə və təsirli nümunələrindən biridir::

بسکه با شاهد ناکامیم الفتها رفت

(Ganjoor, Shahriar, s. 10) شادکامم دگر از الفت ناکامیها

O qədər nakam gözəllərə ülfət bağladım,

Artıq uğursuzluqlarla ülfətdən zövq alıram.

Bu beytdə “ناکام” (nakam), “الفت” (ülfət) və “کام” (kəm, zövq) sözləri poetik təkrar kimi qəsdən yenidən işlədilmiş və həm mənə baxımından, həm də emosional yük baxımından qəzələ xüsusi dərinlik bəxş etmişdir. Şairin içindəki tənhalıq, məyusluq və taleyin ironiyası poetik dildə ifadə olunarkən təkrar vasitəsilə daha vurğulu şəkildə təqdim edilir.

Burada “ناکام” və “کام” sözləri bir-birinin antonim yükü daşıyır. “Nakam” uğursuz, arzularına çatmamış demək olduğu halda, “kam” və ya “şadkam” uğurlu, muradına çatmış mənasındadır. Şair bu ziddiyyətli anlayışları təkrar etməklə yalnız emosional deyil, həm də mənəvi paradoks yaradır — artıq uğursuzluqlar şairin vərdiş etdiyi bir hal almış, hətta ona bir növ sevinc və rahatlıq bəxş edən forma qazanmışdır. Bu, insanın ruh halındakı dəyişkənliyi, daxili emosional parçalanmanı və dərin psixoloji reallığı poetik dillə əks etdirən güclü poetik vasitədir. Bu beytdə təkrar, yalnız ahəng və ritm yaratmaqla qalmır, həm də şairin duyğularını gücləndirir, emosional gerilim qurur və oxucuda həm estetik, həm də psixoloji təsir buraxır.

Estetik funksiya:

Təkrar poetik ritmi gücləndirir, musiqililik yaradır və mətnin ahəngini artırır. Bu, qəzəldə və digər poetik formalarda gözəllik və ifadə qüvvəsi yaradır. Eyni zamanda, struktur baxımından əsərin harmonik görünməsinə xidmət edir.

دیده در ساق چو گلبرگ تو لغزد که ندید

مخمل اینگونه به کاشانه کاشانی‌ها (Ganjoor, Shahriar, s. 11)

Sənin lələyarpaq kimi incə ayağında göz sürüşər, baxmaz,

Heç kaşanlıların evinə belə bir məxmər gəlməyib.

Burada xüsusilə diqqət çəkən iki sözün təkrarıdır: “کاشانه” (yuva, ev) və “کاشانی‌ها” (Kaşan şəhərindən olanlar). “کاشانه” sözü həm fiziki məkan (ev), həm də poetik anlamda sığınacaq, sevgi məkanı kimi mənalandırıla bilər. “کاشانی‌ها” isə həm coğrafi, həm də mədəni bir identiteti ifadə edir – ipək və məxmər sənətkarlığı ilə məşhur olan Kaşan əhalisi.

Bu iki söz arasında səs yaxınlığı (kök oxşarlığı) və mənəca bağlılıq yaradılaraq, paronomaziya üsulundan istifadə olunmuş, bu isə beytdə estetik gözəllik və musiqililik yaratmışdır. Şair burada yalnız sözləri təkrar etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda Kaşan məxməri ilə sevgilinin ayağının incəliyini müqayisə edir. Beləliklə, poetik təsvir konkret mədəni-tarixi bir istinadla bədii dəyər qazanır.

Bu təkrar eyni zamanda məcazla reallıq arasında körpü rolunu oynayır – məxmər dedikdə artıq bir parça deyil, sevgilinin ayağındakı zəriflik, yumşaq və cazibə nəzərdə tutulur. Bu da təkrarın yalnız formal yox, semantik və estetik baxımdan da dərinlik qazandığını göstərir.

Nəticə olaraq, bu beytdə təkrar vasitəsilə:

- Poetik harmoniya və ahəng təmin olunur,
- Estetik zövq və musiqililik yaradılır,
- Simvolik və məcazi mənalar dərinləşdirilir,
- Mədəni kontekstlə bağlılıq gücləndirilir.

Bütün bunlar klassik poeziyada təkrarın sadəcə texniki deyil, bədii və estetik funksiyalar daşıyan bir vasitə olduğunu aydın şəkildə nümayiş etdirir.

Eyni qəzəlin digər beytində də çox böyük ustalıqla estetik funksiyalı təkrar yaradılmışdır.

دارم از زلف تو اسباب پریشانی جمع

ای سر زلف تو مجموع پریشانی‌ها (Ganjoor, Shahriar, s. 11)

Sənin zülfündən dağınıqlıq səbəblərini toplayıram

Ey zülflərinin ucu bütün pərişanlıqlara səbəb.

Şəhriyarın bu beytində təkrar yalnız formal deyil, eyni zamanda semantik və estetik yük daşıyır. Beytin hər iki misrasında “پریشانی” (pərişanlıq/dağınıqlıq) və “زلف” (zülflər/saçlar) sözlərinin işlədilməsi dilin poetik imkanlarını nümayiş etdirir. “پریشانی” sözünün birinci misrada daha çox zahiri dağınıqlıq, ikinci misrada isə ruhi pərişanlıq mənasında işlənməsi çox incə semantik oyunu meydana çıxarır. Bu da təkrarın estetik funksiyasını artırır.

Beytin birinci misrasında şair obrazlı şəkildə gözəlin züflərindən pərişanlıq səbəblərini topladığını deyir. Bu, həm aşiqin halını, həm də sevgilinin cazibəsini ifadə edir. İkinci misrada isə züflərin yalnız bir səbəb deyil, pərişanlıqların ümumi qaynağı olduğu vurğulanır: “Ey, züflərinin ucu bütün pərişanlıqların cəmidir”. Bu fikirdə həm mübaliğə, həm də estetik vurğu var.

Burada “زلف” sözünün təkrarından yaranan musiqililik və poetik ritm, “پريشانى” sözünün müxtəlif mənalarda işlədilməsi ilə ahəngdarlıq və anlam dərinliyi qazanır. Bu cür təkrarlar beytdə estetik gücü artırır, obrazlılığı dərinləşdirir və oxucunun yaddaşında güclü iz buraxır. Beləliklə, təkrar sadəcə formallıq deyil, poetik mənə qatlarının qurulmasında mühüm vasitə kimi çıxış edir.

Nəticə

Təkrarın funksional mövqeyi ədəbiyyat və nitq mədəniyyəti baxımından çoxşaxəli və əhəmiyyətli bir hadisədir. Bu dil vasitəsi yalnız sözlərin və ya ifadələrin təkrarlanmasından ibarət olmayıb, eyni zamanda mətnin quruluşu, mənası və emosional təsiri baxımından da dərin funksiyalar yerinə yetirir. Bütün bu nümunələr əsasında Şəhriyar “Divan”ında işlənən təkrarın funksional mövqelərini aşağıdakı kimi qeyd etmək olar:

1. Mövzunun inkişafı və ideyanın ötürülməsi üçün rolu:

Təkrar ideyanın və əsas fikrin vurğulanmasına xidmət edir. Bir söz və ya ifadə təkrarlandıqda oxucu və ya dinləyici həmin fikrə daha çox diqqət yetirir. Bu, müəllifin nə demək istədiyini daha qabarıq şəkildə təqdim etməsinə kömək edir və mətndə fikrin inkişafına ritmik axıcılıq bəxş edir.

2. Qəzəldaxili əlaqələrin qurulmasında əhəmiyyəti:

Təkrar vasitəsilə qəzəldəki müxtəlif hissələr arasında semantik və sintaktik bağlar yaranır. Eyni söz və ya ifadənin müxtəlif bölmələrdə təkrarı oxucuya mətnin müxtəlif səviyyələri arasında əlaqə yaratmaq imkanı verir və mətni bütövləşdirir.

3. Oxucu yaddaşında iz buraxmaq funksiyası:

Təkrar olunan sözlər daha asan yadda qalır. Bu xüsusiyyət təkrarın xüsusilə poeziyada və natiqlikdə geniş istifadəsini izah edir. Təkrar vasitəsilə emosional və semantik təsir gücləndirilir, nəticədə oxucu və ya dinləyici həmin ifadəni uzun müddət yadda saxlayır.

4. Poetika və üslubiyyət baxımından önəmi:

Təkrar, şair və yazıçı üçün üslubi vasitədir. Müəllif öz poetik dünyagörüşünü təkrar vasitəsilə ifadə edir, ritmik struktur və ahəng yaradır. Şeir dili üçün səciyyəvi olan musiqililik, ritm və ahəng hissi çox vaxt məhz təkrarın hesabına meydana çıxır. Bu, həm də fərdi üslubun formalaşmasında mühüm amildir.

Təkrar – istər leksik, istər sintaktik, istərsə də semantik səviyyədə olsun – mətndə sadəcə təkrarlanan vahid deyil, funksional, mənalı və üslubi gücə malik olan poetik bir vasitədir.

Araşdırmalarımız nəticəsində bu qənaətə gəlmək mümkündür ki, Şəhriyar klassik poeziyada təkrarın funksional imkanlarından son dərəcə ustalıqla istifadə edən nadir sənətkarlardandır. Onun poetik irsində təkrar sadəcə formaca deyil, məzmunca da çoxqatlı və çoxfunksiyalı şəkildə təqdim olunur. Belə ki, Şəhriyarın qəzəllərində rast gəlinən təkrarlar eyni anda bir neçə poetik funksiyanı daşımaq gücünə malikdir. Bu, şairin həm estetik zövqünün, həm də bədii ustalığının bariz nümunəsidir.

Əgər bir çox klassik şairlərdə təkrar əsasən ritmik struktur və ahəngin təmin olunması məqsədi daşıyarsa, Şəhriyar yaradıcılığında bu vasitə eyni zamanda həm emosional yüklənmənin artırılması, həm də əsas ideyanın vurğulanması, simvolik mənə qatlarının açılması, metaforik dərinliyin gücləndirilməsi, bədii təsvirin gücləndirilməsi kimi funksiyaları da icra edir. Məsələn, bir beytdə işlənən bir söz həm leksik təkrar, həm semantik vurğu, həm də emosional təsir yaratmaq funksiyalarını yerinə yetirə bilər. Bu hal, təkrarın klassik poetik fiqur olmaqla yanaşı, mətnin daxili strukturunun formalaşmasında və oxucu ilə əlaqənin emosional səviyyədə qurulmasında nə qədər mühüm yer tutduğunu göstərir. Şəhriyarın poeziyasında təkrar yalnız poetik bəzək və ya ritmik vasitə deyil, çoxsəviyyəli funksional yüklə poetik sistemin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Bu da onu digər şairlərdən fərqləndirən mühüm sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən biridir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Adilov Musa. Azərbaycan dilində sintaktik təhlillər. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 416 s.

Adilov Musa. Azərbaycan dilində təqlidi sözlər. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 416 s.

Bəylərova Aytən. Bədii dildə üslubi fiqurlar. Bakı: Nurlan, 2008, 210 s.

<https://ganjoor.net/shahriar>

انوری حسن، احمدی گیوی حسن. دستور زبان فارسی، جلد دوم، تهران: انتشارات فاطمی، 404 ص.